економіки від експорту нафту, що стало найслабшим місцем радянської економічної системи. Показані об'єктивні і суб'єктивні причини обвалу радянської економіки, який став одним з факторів, які спричинили процес дезінтеграції СРСР.

Ключові слова: *нафта, експорт, імпорт, нафтодолари, економічна війна, санкції.*

* * *

УДК 94(4)«18/19»

Шевченко О. Т.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), olaff@meta.ua

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ КЛАСИЧНОГО АНАРХІЗМУ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Досліджені теоретичні засади анархістських ідей XIX ст., дана характеристика та класифікація різних концепцій та світоглядних передумов розвитку, які мають науковий історичний інтерес у сучасних дослідників.

Анархізм, як і усі громадські явища, виникає і еволюціонує в ході історичного розвитку. Під час еволюції громадської і правової реальності цивілізації, ускладнення громадського життя, підвищення рівня її організованості, еволюціонували і типи (полюси) політичної свідомості – етатизм і анархізм. Зокрема, мінялися структура, зміст і форми анархізму, його питома вага і значення в різні періоди в суспільній свідомості.

Російські і зарубіжні анархісти XIX ст., дали світовій історичній та політичній науці величезний матеріал для вирішення питання про походження, суть і перспективи держави. Вони ґрунтовно охарактеризували багато моральних, соціокультурних, політичних проблем, причини і чинники свободи і несвободи, виділивши критичні і позитивні точки зору на суспільство. Тому аналіз багатьох аспектів анархістської теорії і її політичного змісту, безумовно, як і раніше потрібний і представляє науковий історичний інтерес.

Ключові слова: *анархізм, політична свідомість, світогляд, свобода, рівність, прогрес, суспільство.*

Історичне явище, яке отримало назву «анархізм» має набагато ширші хронологічні та змістовні кордони, ніж це зазвичай прийнято вважати. Він не знаходиться в межах лише політичної або соціально–економічної доктрини. Анархізм це орієнтація свідомості головною рисою, якої є така загальнолюдська цінність як свобода. На цій підставі, анархізм, можна вважати явищем світової культури, своєрідним ідеалом свободи, взятої в її крайніх, радикальних виразах. Саме в цьому ключі, в даний час представляється найбільш перспективним подальше вивчення і осмислення історії анархізму.

Анархізм – вчення про заперечення влади і держави. Його тенденції властиві усім соціальним групам протягом всієї історії людства. На ранніх стадіях розвитку суспільства анархізм був представлений у формі стихійного заперечення держави (повстань) або у вигляді єресей.

Як політичне вчення анархізм остаточно сформувався в середині XIX століття. Передумовами його виникнення стали як розвиток капіталістичного ладу і загострення – пов'язаних з ним протиріч (економічні кризи і, як наслідок, безробіття і зубожіння населення), так і високий рівень розвитку суспільства, поширення освіти, а через це підвищення соціальної самосвідомості людей. Всі представники анархізму оголошували державну владу злом і пропонували свої варіанти безвладного суспільства.

Одна з перших анархічних концепцій, виникла в епоху Просвітництва в Англії і належить політику та журналісту В. Годвіну. У середині XIX ст. з'явилися дві теорії, на основі яких створювалися усі наступні, – антиавторитарна теорія французького соціаліста П.–Ж. Прудона і індивідуалістичний – анархізм німецького філософа–ідеаліста М. Штірнера. Усі три названих теорії пропонували мирний (еволюційний) шлях переходу до безвладного суспільства.

П.–Ж. Прудон вважається творцем анархістського вчення. Сам термін «анархія» належить саме йому. Прудон уявляв майбутній устрій суспільства як федерацію вільних робітників, створену на добровільних засадах, при цьому він не виокремлював якусь країну, а вважав, що такий лад має поширитися на усю Західну Європу. Вчення П.–Ж. Прудона називається федералізмом. Він перший використав у своїй анархічній концепції поняття «взаємодопомога» (mutualite), тому іноді його теорію і теорії його послідовників (Е. Реклю, Ж. Грав та ін.) дослідники називають «мютюелізм».

Інше вчення про безвладдя запропонував декілька пізніше Прудона німецький філософ і журналіст К. Шмідт (друкувався під псевдонімом Макс Штірнер), який вважається батьком ідей індивідуалістичного анархізму. На його думку, вплив держави та інших соціальних інститутів не повинні поширюватися на людину. Індивід, вільний чинити так, як хоче він сам, без жодного примусу. Ці дві теорії – федералізм П.–Ж. Прудона і індивідуалізм М. Штірнера – стали основою для наступних анархічних вчень і носять назву класичного анархізму. Згодом усі теоретики анархізму намагалися брати за основу саме ці дві теорії, поєднуючи, але пропонуючи дещо своє. Наступні теорії, засновані на федералізмі та індивідуалізмі, діляться на корпоративні та індивідуалістичні.

Згодом анархізм найбільш широко розвивався у Франції, дві наступні теорії – вчених–істориків Е. Реклю і Ж. Грава – виникли саме там. Обидва автори, на відміну від своїх попередників, закликають до революційного повалення старого ладу, вважаючи, що тільки після цього можливий перехід до нового суспільства. Е. Реклю детально розробив теорію – революції і наполягав на добровільності асоціацій та вільний вибір праці. Ж. Грав, навпаки, велику увагу приділяв появі нового суспільства, а не шляхам плавного переходу до нього.

Французькі теоретики анархізму – П.–Ж. Прудон, Е. Реклю і Ж. Грав – постійно спілкувалися з М. О. Бакуніним і П. О. Кропоткіним, саме їх ідеї здійснили безпосередній вплив на російських анархістів. Теоретичною, основою анархізму в Росії стала теорія про заперечення влади В. Годвіна, антиавторитарна теорія, П.–Ж. Прудона та індивідуалістичний анархізм М. Штірнера.

В Росії анархізм почав поширюватися з середини XIX століття. Він мав свої відмінні риси. По–перше, першими теоріями, що виникли в Росії, були індивідуалістичні теорії. Сталося це в силу того, що першою анархістською працею, яка потрапила до Російської імперії, була робота «Єдиний і його власність» М. Штірнера. По–друге, в Росії вперше робляться спроби поєднати анархізм і християнську релігію.

Так, один з перших анархістів – військовий М. В. Соколов поєднував анархізм і католицизм, російський письменник і громадський діяч Л. М. Толстой – анархізм і православ'я. На початку XX століття з'явився ще ряд теорій, які поєднали анархізм і різні інтерпретації християнського вчення: в 1906 році вийшла збірка «Факели» під редакцією Г. І. Чулкова, в якому вперше були запропоновані принципи так званого містичного анархізму. Прихильники Г. І. Чулкова закликали звільнити особистість від усіх державних, соціальних та моральних

обмежень і закликали будувати життя на основі вільного анархічного союзу і любові. Основою цього напрямку було поєднанням поглядів М. Штірнера та німецького мислителя Ф. Ніцше. Після Жовтневої революції з'явився ще один напрям містичного анархізму – поєднання анархізму П. О. Кропоткіна з доктриною і деякими видозміненими обрядами масонів і лицарів–тамплієрів [1, с. 11].

Соціальна база анархістських організацій не була однорідна за своїм складом і в досліджуваний період постійно змінювалася.

Першим великим теоретиком російського анархізму був М. О. Бакунін. Його вчення поєднувало в собі прудонізм, анархізм М. Штірнера і слов'янофільство. М. О. Бакунін уявляв собі безвладний лад як федерацію звільнених від гніту слов'янських народів, який повинен бути створений на основі громад, подібних громадам російських кріпаків. Бакунін вважав слов'ян «соціалістами за інстинктом», так як їх психологія полягає в тому, що вони інстинктивно не підкоряються законам і прагнуть до встановлення такого порядку, який влаштовував би усіх, і при якому усі були б рівні і вільні.

Поширення анархічних поглядів в Росії мало свої економічні причини і породжені ними – соціальні умови. Друга половина XIX століття для Російської імперії – період бурхливого розвитку капіталізму, становлення буржуазного суспільства, зародженням середнього класу. Зростання капіталістичної промисловості, утворення монополій, непослідовність курсу реформ вдарили, насамперед, по дрібним виробникам. Їх відчайдушні пошуки засобів і методів боротьби з капіталом часто знаходили свій вихід у анархічних ідеях, які поширювалися інтелігенцією. Саме «дрібного власника, що помирає в конкурентній боротьбі, ненависті до монополій, які прагнуть їх поглинути» уявляв собі М. О. Бакунін, кажучи про прихильників своєї теорії і про тих, хто змете інститут держави.

М. О. Бакунін стверджував, що слов'яни без будь якого керівництва ззовні можуть після революції налагодити своє життя. Головне – це допомогти народу здійснити революцію, підняти його на стихійний бунт. Послідовник Бакуніна, великий теоретик анархізму П. О. Кропоткін, додав до бакунізму деякі положення теорії походження видів Чарльза Дарвіна. Кропоткін стверджував, що держава біологічно чужа людині, так як схильна руйнувати інститути громадської взаємодопомоги, які існують ще з первісних часів. За Кропоткіним, найяскравіший приклад такого інституту – середньовічна міська комуна. Теорія П. О. Кропоткіна отримала назву анархо–комунізм, так як він бачив основи майбутнього ладу саме у федерації міських і сільських комун, утворених на добровільних засадах, об'єднаних вільним договором, де особистість, позбавлена від опіки держави, отримає необмежені можливості для розвитку. Першочерговим завданням революції анархісти вважали експропріацію усього того, що було основою експлуатації (землі, знарядь виробництва і засобів споживання). Ідеї російського анархіста були широко поширені на початку XX століття, зокрема, в умовах революції 1905–1907 років [2, с. 42–43].

Вважалося, що досягнутий максимум свободи особистості буде супроводжуватися і максимумом економічного розквіту суспільства в результаті вищої продуктивності вільної праці. Для планомірного розвитку економіки Кропоткін пропонував децентралізувати промисловість, встановити прямий продуктообмін та інтеграцію праці (обробку землі як сільським, так і міським населенням, поєднуючи розумову та фізичну працю, введення виробничо–технічної системи навчання). В аграрному питанні анархісти вважали за необхідне передати всю землю, захоплену в результаті повстання (соціальної революції), народу, тим, хто сам її обробляє, але не в особисте володіння, а громаді. У поданні П. О. Кропоткіна – це «багатостраждальний народ», який об'єднує всіх експлуатованих: селян, робітників, батраків та ін. [3, с. 16].

Обидва російських теоретика анархізму – М. О. Бакунін і П. О. Кропоткін – були безпосередньо пов'язані з Західною Європою, брали участь у революційних подіях, що відбувалися там, і постійно спілкувалися з європейськими анархістами.

У перші роки XX ст. відбувається швидке зростання чисельності анархістських організацій. В умовах першої російської революції в анархізм виразно влилися три основних напрями: анархо–комунізм, анархо–синдикалізм і анархо–індивідуалізм з наявністю у кожному з них більш дрібних фракцій. Названі напрями були досить відокремлені один від одного. Крім відмінностей програмних і тактичних, вони мали власні друковані органи, певні сфери соціального впливу, регіони дій.

Стратегічні та тактичні завдання анархістів в революції були сформовані на їх І з'їзді в Лондоні в грудні 1904 р. Метою дій анархістів знову оголошувалася «соціальна революція, тобто повне знищення капіталізму, держави і заміна їх анархічним комунізмом». Початком революції повинен був стати загальний страйк знедолених як у містах, так і в селах. Головними методами анархістської боротьби в Росії проголошувалися повстання і «прямий напад, як масовий, так і індивідуальний на експлуататорів». Питання про застосування особистих терористичних актів повинно було вирішуватися тільки місцевими жителями в залежності від конкретної ситуації [4, с. 48].

На зламі століть головною силою революції, П. О. Кропоткін і його прибічники, вважали селянство. Анархісти стверджували, що повстання може розраховувати на успіх лише тоді, коли воно знайде підтримку селянства і міських робітників, але брати участь у повстанні буде і деяка частина інтелігенції. Селянське повстання довгий час вважалося основним двигуном якісної революції. Однак революційні події 1905–1907 рр. змінили погляди анархістів з цього питання. На перший план П. О. Кропоткін виводить міських робітників, які разом з «інтелігентною молоддю» повинні грати головну роль в революції. Селянству відводилася лише роль помічників [5, с. 111].

Головною опорою анархістів в суспільстві були переважно кустарі, ремісники, торговці, селяни, декласовані елементи, частина інтелігенції, а також нечисленні групи робітничого класу, незадоволені існуючими порядками, але слабо представляли шляхи і засоби боротьби з ними. У складі анархістських організацій спостерігалася, майже повна відсутність робітників провідних галузей промисловості, проте рясно були представлені працівники сфери послуг – шевці, кравці, м'ясники та ін. Особливо багато об'єднань було в районах Північно–Заходу і Південно–Заходу, в межах так званої єврейської осілості, де дрібна промисловість

і кустарне виробництво були дуже поширені. Мізерним було представництво в анархістських організаціях осіб з привілейованих станів – дворян, чиновників, купців і почесних громадян.

Формою організації анархістів повинно було бути добровільне об'єднання «особистостей в групи і груп між собою». Напередодні першої російської революції П. О. Кропоткін вперше сформулював ідею про необхідність утворення в Росії окремої і самостійної анархічної партії. Представники окремих напрямків анархізму категорично виступили проти співпраці з іншими революційними партіями Росії, пояснюючи це неминучою зрадою анархічним принципам [6, с. 58].

Великою популярністю в студентському середовищі користувалися ідеї приват–доцента Московського університету О. О. Борового, яким була організована група анархістів–індивідуалістів. Основу подібних організацій становила не тільки студентська молодь, а й деякі представники буржуазної інтелігенції, а також анархісти – вихідці з низів суспільства, які віддавали перевагу індивідуальним методам боротьби з самодержавством.

Згодом, повернувшись після революції 1917 р. в Росію з еміграції, П. О. Кропоткін розчарувався в революції і в новій владі. У 1918 переїхав до міста Дмитров, де працював над своєю останньою працею «Етика». В ній він стверджує, що перед соціальною революцією потрібно спочатку провести роботу в душах людей і підготувати їх морально до майбутнього ладу. Теорія П. О. Кропоткіна була останньою великою анархічною теорією, стрижем якої стала – ідея поєднання анархічної теорії з практикою [7, с. 300].

Перша спроба побудови анархічного суспільства була зроблена повстанською армією під проводом Н. І. Махно в Україні. Він намагався будувати анархічне суспільство на основі теорії П. О. Кропоткіна, додаючи деякі положення концепцій всіх існуючих у той час течій в анархізм. Пояснювалося це присутністю в махновської армії представників і, що найважливіше, теоретиків усіх цих течій. Теоретики махновської армії проаналізували всі відомі їм анархічні концепції, намагаючись відібрати з них найкраще і життєздатне. Повстанці трансформували її відповідно до обставин, в яких їм доводилося працювати. Так, з'явилася ідея про вільний Радянський устрій як перехідний період до нового суспільства і положення про вільні Ради як про одиниці, що складають анархічне суспільство [8, с. 131].

Махновський повстанський рух проіснував в Україні до осені 1921 року, півтора року з них (1919 – перша половина 1920) махновці вели роботу з організації промислових і сільськогосподарських комун і налагодженню зв'язків між ними. Діяльність ця була важкою через постійні військові дії і нестабільні відносини повстанців з Радянською владою, яка неодноразово намагалася їх знищити, навіть перебуваючи з нею в стані військового союзу. Махновський рух був дуже популярним не тільки серед українського селянства, а й серед рядових військових, ворожих махновцям армій (Червоної Армії, армій Врангеля і Денікіна та ін.).

Реввійськрада і Культпросвітвідділ повстанської армії постійно вів анархічну агітацію серед робітників, селян, солдатів і мав тісні зв'язки з анархістами інших регіонів Росії. Після другого союзу з Червоною Армією, спільного штурму Криму і перемоги над Врангелем армія Махна була розгромлена, а сам він і його соратники втекли за кордон. Спроба побудувати анархічне безвладне суспільство на практиці зазнала невдачі через постійні воєнні дії, які махновцям доводилося вести як проти білих військ, так і проти червоних.

Друга спроба практичного втілення анархічної теорії на практиці була здійснена анархістами–містиками (Орден Світла) Кропоткінського комітету, організованого у лютому 1921 р. після смерті П. О. Кропоткіна. Увійшовши до Комітету у 1925 р., містики стали використовувати його ідеї в своїх цілях, викликаючи своєю поведінкою невдоволення інших анархістів не тільки в Росії, але і за кордоном. Анархо–містики займалися активною роботою в гуртках. В яких існувала сувора ієрархія. Анархо–містицизм був поєднанням окремих положень теорії М. О. Бакуніна з різними містичними і окультними вченнями: теософії, індуїзму, середньовічних єресей і масонства. Діяльність гуртків була пов'язана з виконанням певних ритуалів, подібних до прийнятих в середньовічних лицарських орденах [9, с. 171].

Містики захищали теорію соціальної революції Кропоткіна і вважали, що вона необхідна, але її підготовка, згідно їх теорії, повинна була вестися іншими методами. Соціальна революція, як вважали анархо–містики, неможлива без попередньої роботи з духовного вдосконалення людини. Таким чином, містики Кропоткінського комітету спростовували присутню у всіх анархічних теоріях тезу про те, що людина з самого свого початку володіє високою моральністю. По–друге, в доктрині анархо–містиків присутня теорія анархічної роботи в масах, яку П. О. Кропоткін теж вважав одним з найважливіших факторів підготовки революції. Також містики приймають тезу про відсутність власності, тільки обґрунтовують її з моральної, духовної точки зору. Кінцевою метою анархо–містиків вважався комунізм, але він розумівся інакше, ніж комунізм П. О. Кропоткіна: анархо–містики приділяли увагу не стільки вільній безвладній організації життя, скільки внутрішній свободі особистості. У 1929 р члени «Ордена Світла» були репресовані. Діяльність цієї організації завершує період існування та розвитку анархізму в Росії [9, с. 173].

Таким чином потрібно зробити висновок, що ідеї анархізму були і залишаються привабливими і перспективними для людей. Людству завжди був властивий аналіз питань про свободу особистості, про життя, що не буде регламентована межами державного устрою або наказами тих хто керує державою. Протягом усієї своєї історії існували і будуть існувати люди, які вважають вищою свободою – свободу особистості. Які мріють про неї і прагнуть жити самостійно. Тому інтерес до анархізму не зникає, потрібне серйозне переосмислення анархістських ідей XIX і XX ст. з метою розвитку закладених в них основ, відповідно до сучасного історичного етапу.

Список використаних джерел

1. Ударцев С. Ф. Политическая и правовая теория анархизма в России / С. Ф. Ударцев. – М.: Юрид. лит., 1994. – 28 с.

2. Ударцев С. Ф. Власть и государство в теории анархизма в России (XIX–начало XX в.) / С. Ф. Ударцев. – М.: Юрид. лит., 1992. – 140 с.

3. Гроссман–Рощин И. С. Характеристика творчества П. А. Кропоткина / И. С. Гроссман–Рощин. – Пг., М., 1921. – 189 с.

4. Пронякин Д. И. Основные доктрины классического анархизма / Д. И. Пронякин. – С.–Пб.: Изд–во С.–Пб. ун–та, 1995. – 80 с.

5. Ермаков В. Д. Российский анархизм и анархисты: (Вторая половина XIX – конец XX веков) / В. Д. Ермаков. – С.–Пб., 1996. – 540 с.

6. Боровой А. А. Личность и общество в анархистском мировоззрении / А. А. Боровой. – Петербург–М.: Голос труда, 1920. – 104 с.

7. Канев С. Н. Революция и анархизм / С. Н. Канев. – М.: Мысль, 1987. – 328 с.

8. Шубин А. В. Махно и махновское движение / А. В. Шубин. – М.: МИК, 1998. – 389 с.

9. Никитин А. Л. Мистики, розенкрейцер и тамплиеры в Советской России / Л. М. Никитин. – М.: Аграф, 1998. – 238 с.

References

1. Udartsev S. F. Politicheskaya i pravovaya teoriya anarkhizma v Rossii / S. F. Udartsev. – M.: Yurid. lit., 1994. – 28 s.

2. Udartsev S. F. Vlast' i gosudarstvo v teorii anarkhizma v Rossii (XIX – nachalo XX v.) / S. F. Udartsev. – M.: Yurid. lit., 1992. – 140 s.

3. Grossman–Roshchin I. S. Kharakteristika tvorchestva P. A. Kropotkina / I. S. Grossman–Roshchin. – Pg., M., 1921. – 189 s.

4. Pronyakin D. I. Osnovnye doktriny klassicheskogo anarkhizma / D. I. Pronyakin. – S.–Pb.: Izd–vo S.–Pb. un–ta., 1995. – 80 s.

5. Ermakov V. D. Rossiyskiy anarkhizm i anarkhisty: (Vtoraya polovina XIX – konets XX vekov) / V. D. Ermakov. – S.–Pb., 1996. – 540 s.

6. Borovoy A. A. Lichnost' i obshchestvo v anarkhistskom mirovozzrenii / A. A. Borovoy. – Peterbug–M.: Golos truda, 1920. – 104 s.

7. Kanev S. N. Revolyutsiya i anarkhizm / S. N. Kanev. – M.: Misl', 1987. – 328 s.

8. Shubin A. V. Makhno i makhnovskoe dvizhenie / A. V. Shubin. – M.: MIK, 1998. – 389 s.

9. Nikitin A. L. Mistiki, rozenkreytser i tampliery v Sovetskoy Rossii / L. M. Nikitin. – M.: Agraf, 1998. – 238 s.

Shevchenko O. T., *candidate of historical sciences, associate professor Department of Source Studies Special Historical Disciplines, NPU named after M. Drahomanov (Ukraine, Kyiv), olaff@meta.ua*

Historical analysis of the development of classical anarchism XIX – early XX century

The evolution of ideas of classics of Russian anarchism of XIX century, basic questions of criticism of the state system and power, determinations and description of social ideal, is investigational in the article, that have scientific historical interest for modern researchers.

Anarchism, like all social phenomena, arises and evolves in the course of historical development. During the evolution of the social and legal reality of civilization, complications of social life, improving its organization evolved and types (poles) of political consciousness – statism and anarchism. In particular, the structure, content and form of anarchism, its relative weight and importance in different periods in the public consciousness.

Russian and foreign anarchists of the XIX century, gave the world the historical and political science enormous amount of material to address the issue of the origin, nature and prospects of the state. They thoroughly described the many moral, socio–cultural, political problems, causes and factors of freedom and unfreedom, highlighting the critical and positive point of view on society. Therefore, the analysis of many aspects of anarchist theory and its political content, of course, still needed and is a historical researcher interes.

Keywords: *anarchism, political consciousness, equality, progress, society.*

Шевченко О. Т., *кандидат исторических наук, доцент кафедры источниковедения и специальных исторических дисциплин, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), olaff@meta.ua*

Исторический анализ развития классического анархизма XIX – начала XX в.

Исследована эволюция идей классиков анархизма XIX в., основные вопросы критики государственности и власти, определения и характеристика социального идеала, которые имеют научный исторический интерес у современных исследователей.

Анархизм, как и все общественные явления, возникает и эволюционирует в ходе исторического развития. Во время эволюции общественной и правовой реальности цивилизации, осложнения общественной жизни, повышение уровня ее организованности, эволюционировали и типы (полюса) политического сознания – этатизм и анархизм. В частности, менялись структура, содержание и формы анархизма, его удельный вес и значение в разные периоды в общественном сознании.

Российские и зарубежные анархисты XIX в., дали мировой исторической и политической науке огромный материал для решения вопроса о происхождении, сущность и перспективы государства. Они основательно охарактеризовали много моральных, социокультурных, политических проблем, причины и факторы свободы и несвободы, выделив критические и положительные точки зрения на общество. Поэтому анализ многих аспектов анархистской теории и ее политического содержания, безусловно, по–прежнему нужен и представляет научный исторический интерес.

Ключевые слова: *анархизм, политическое сознание, равенство, прогресс, общество.*

* * *

УДК 329.12'21(470+571)"1914/1917"

Золотарьов В. С.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Харківський національний автомобільно-дорожній університет (Україна, Харків). zolvist@i,ua

ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТІЇ КАДЕТІВ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті досліджується діяльність кадетської партії та еволюція її поглядів під час Першої світової війни. Розглянуто ставлення партії до початку війни та висвітлюються практичні дії з організації добровільної допомоги військовим на фронті. Партія мала власну концепцію щодо війни та своїми практичними діями сприяла перемогам на фронті.

Ключові слова*: Конституційно-демократична партія, Перша світова війна, ВЗС, ВМС.*

Перша світова війна мала великий політичний резонанс у Росії. Майже всі політичні партії зайняли свою принципову позицію, що виходила з їхніх програмних настанов. За винятком партії більшовиків, більшість політичних партій підтримала офіційний курс уряду за війну до перемоги. Більш виважену позицію мали ліберальні партії, особливо серед яких вирізнялися кадети.

Головна мета даної статті полягає у висвітленні позиції кадетської партії щодо війни та аналізу еволюції її поглядів. Розглянуто практичні дії КДП з організації допомоги військовим у межах діяльності Всеросійського земського союзу (далі ВЗС) та Всеросійського союзу міст (далі ВСМ). Для досягнення цієї мети автор використовує комплекс документальних джерел: архівних та опублікованих матеріалів.

На початку Першої світової війни Конституційно-демократична партія негативно поставилася до участі в ній Росії [5; 11; 14]. Після вбивства в Сараєво австрійського ерцгерцога Фердинанда, кадетське керівництво зайняло стриману позицію, яка відрізнялася від заяв монархічних кіл. Двома-трьома тижнями дипломатичної підготовки до початку воєнних дій Павло Миколайович Мілюков намагався скористатися тим, щоб повести «свою компанію проти війни або проти участі Росії в ній» [9, с. 386]. Дійсно, у ті дні передові статті «Речи» доводили необхідність локалізації австро-сербського конфлікту, не втручатися в цей конфлікт Росії [13, 14 червня 1914 р.]. Антивоєнна спрямованість виступів «Речи» була настільки очевидна, що випуск газети наступного дня після оголошення війни – 20 липня – був заборонений урядом за «непатріотизм» (незабаром заборону скасували) [7, с. 246].

Таку позицію кадетського керівництва В. С. Дякин пояснює трьома причинами: свідомістю небезпеки війни для непідготовленої до неї Росії; антисербською орієнтацією П. М. Мілюкова у питаннях балканської політики; пацифізмом деякої частини кадетської інтелігенції. [7, с. 247]. Ці причини були важливими, але далеко не вичерпними. Н. Г. Думова справедливо до цього додає класові інтереси лібералів, а також боязнь кадетів того, що нова війна неминуче призведе до революції